

РОЗДІЛ І. ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО ТА ПАМ'ЯТКООХОРОННА СПРАВА

УДК 94(477)+351.853.001.2(477):06.051(477)

*Л.О. Грифден
О.М. Титова***ВИКОРИСТАННЯ ОБ'ЄКТІВ
КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ***Розглянуто теоретичні та методичні аспекти використання різних видів нерухомих об'єктів культурної спадщини. Зазначено, що сучасне утилітарне використання пам'ятки є важливою передумовою її збереження та прояву історико-культурної змістовності.**Ключові слова: музеєфікація, пам'ятка, пам'яткознавство, культурна спадщина, реставрація.*

Кінцевою метою всього пам'яткоохоронного процесу виявлення, вивчення та збереження об'єктів культурної спадщини є вирішення питань їх належного використання, тобто включення їх до сучасного культурного контексту. В цьому випадку пам'ятки історії та культури виступають у якості інформаційних посередників між минулим і сьогоденням з виключенням з тих утилітарних функцій, заради яких свого часу їх було створено.

Це – загальне правило, але у ряді випадків повного виключення все ж не відбувається, і об'єкти культурної спадщини, набувши функцій інформаційних посередників, тією чи іншою мірою продовжують виконувати і утилітарні функції. Найчастіше це стосується об'єктів архітектури та містобудування. Більш того, таке використання виявляється корисним як для виконання основної суспільної функції пам'яток, так і для їх збереження.

Дії, пов'язані з утилітарним освоєнням об'єктів архітектурної спадщини, як у методичній літературі, так і в Законі України «Про охорону культурної спадщини» [4], визначаються кількома поняттями – пристосування, реабілітація, музеєфікація. Чіткого формулювання терміна «пристосування» в законі не наведено. Водночас «реабілітація» трактується як «сукупність науково обґрунтованих заходів щодо відновлення культурних та функціональних властивостей об'єктів культурної спадщини, приведення їх у стан, придатний для використання». Таким чином, термін «реабілітація» охоплює досить широке коло пам'яткоохоронних заходів. А термін «пристосування», поширений в пам'яткоохоронному середовищі, не зовсім узгоджується з історико-культурною значущістю об'єктів архітектурної спадщини, суспільною цінністю їх як документів історії і творів мистецтва.

При вирішенні питань функціональної

адаптації (пристосування) архітектурної пам'ятки слід мати на увазі, що початкова функція була важливим формоутворюючим фактором об'єкта. Відповідно, й сучасне утилітарне використання пам'ятки є важливою передумовою її збереження та виявлення історико-культурної змістовності. Водночас дії з функціональної адаптації пам'ятки, на відміну від реставрації, не повинні інтрагенно зачіпати її матеріальну субстанцію, а бути лише дотичними до неї, мати здебільшого екстрагенний характер [6, 242].

Вдала функціональна адаптація пам'ятки, як засвідчує попередній досвід, багато в чому визначає її подальше збереження, забезпечує доступність для широкої громадськості. Так, у багатьох визначних об'єктах архітектурної спадщини розміщуються різні за тематикою музейні експозиції, що дає можливість максимально забезпечити збереження історично успадкованого планувально-просторового устрою споруд, розкрити архітектурно-мистецьку та історичну змістовність пам'яток [3, 124]. Неприпустимим є пристосування пам'яток під функції, що можуть негативно позначитися на художньо-естетичних особливостях будівлі або спотворювати той їх образ, що склався історично.

Зрештою, виявлення, облік, дослідження, консервація та реставрація пам'яток історії та культури відбуваються заради того, щоб останні могли (як нині, так і в майбутньому) ефективно виконувати свою основну суспільну функцію – сприяння соціалізації індивіда [1]. А щоб забезпечити таку можливість, об'єкти культурної спадщини після їх виявлення та обліку повинні бути піддані специфічній процедурі, що дістала назву музеєфікація.

Зокрема, музеєфікацію слід вважати кращою формою використання щодо пам'яток археології, історії, руїн архітектурних об'єктів, які не підлягають відбудові, пам'яток індустриальної архітектури, а також пам'яток рухомої спадщини, зокрема науки і техніки, які можуть експонуватися в політехнічних та інших колекціях [7].

Комплексною формою охорони і музеєфікації об'єктів культурної спадщини вважаються й музеї просто неба, створення яких було поширеним у різних країнах майже протягом усього двадцятого століття.

Музеєфікація пам'яток традиційної культури набула актуальності в Україні наприкінці 60-х років минулого століття внаслідок перебудовних процесів на селі. Така форма охорони, як музеї народної архітектури та побуту (скансени), базувалася на перенесенні характерних зразків традиційного будівництва та їх об'єднанні в експозиційні

комплекси на вільних від забудови територіях.

Ця форма охорони традиційних споруд, що зародилась у скандинавських країнах наприкінці XIX ст., набула поширення в усьому світі. Створення таких музеїв набуло поширення і в Україні, зокрема, було організовано архітектурно-етнографічні експозиції в Переяславі-Хмельницькому, Києві, Львові, Ужгороді, Чернівцях.

Світовий досвід формування музеїв просто неба засвідчив доцільність побудови архітектурно-етнографічних експозицій за територіально-етнічними або регіональними ознаками. В основу формування таких експозицій в Україні було покладено ідею комплексного показу традиційної культури. Відповідно, архітектурно-планувальна й просторова структура музеїв, принципи й методи організації експозицій визначалися системою історико-етнографічного районування народної культури України. Регіональні особливості, що знайшли своє відображення у вирішенні традиційних будівель, простежуються в забудові селянських дворів, в інших сферах матеріальної та духовної культури селян. Ці фактори значною мірою обумовили підхід до побудови експозицій: показ пам'яток народного зодчества та традиційної культури за регіональними ознаками у вигляді системи умовних поселень або їх фрагментів.

Особливо уважним повинно бути ставлення до археологічних пам'яток, тим більше, що у переважній більшості пам'ятки археології, в тому числі первісної, доходять до нашого часу у фрагментованому стані. Відрізняються й умови, в яких вони знаходяться. При цьому слід мати на увазі, що попри те, що археологічні пам'ятки – досить специфічне явище і через особливий характер первісного виробництва їх не можна безпосередньо віднести до пам'яток промисловості, все ж вони значною мірою з нею пов'язані, і без них уявлення про розвиток виробничої діяльності людини було б неповним.

Нерухому археологічну спадщину доцільно включати до туристичних маршрутів, однак ці об'єкти без попередньої підготовки шляхом консервації та наступної музеєфікації важко сприймаються пересічним туристом. Тому, на відміну від традиційних археологічних досліджень, коли пам'ятка розкопується повністю, знімається первинна наукова інформація, вибираються рухомі матеріали, що потім потрапляють до фондів наукових установ чи музеїв, а нерухомі об'єкти, якщо вони зроблені з нетривких матеріалів, зносяться, в процесі музеєфікації намагаються зберегти всі нерухомі рештки давнини.

Під музеєфікацією пам'яток археології розуміють їх перетворення в об'єкти музейного показу шляхом геолого-гідрологічних, археологічних, археолого-архітектурних досліджень, консервації, у необхідних випадках

реконструкції відкритих об'єктів, інженерного благоустрою території та створення експозиції з нерухомих і рухомих пам'яток. Така робота може проводитися в археологічних, археолого-архітектурних заповідниках, а також у музеях-скансенах, тобто чи безпосередньо на місці проведення розкопок, чи на окремо виділеній території. Утворюються археопарки різних типів: на місці розкопок, археологічні «дівейленди», археодрами – експериментальні поселення з моделюванням, реконструкцією давніх поселень, культових місць, поховань.

Фактично у кожному заповіднику, в якому знаходяться археологічні об'єкти, проводиться певна робота з їх музеєфікації, однак, частіше за все, вона носить фрагментарний характер і зосереджується, здебільшого, на консервації залишків підмурків архітектурних споруд (Херсонес, Ольвія, Пантикапей-Керч, Тіра-Білгород-Дністровський, давньоруські дитинці Києва, Чернігова, Новгород-Сіверського, Путивля, рештки середньовічних фортець – на Хортиці, у Чигирині і Суботові, Глухові, Батурині, Судаку, печерних містах Криму).

Цікаві для використання у туристичному показі музеєфіковані пам'ятки археології на місці розкопок. До раннього періоду історії України належать законсервована ранньопалеолітична стоянка у печері Чокурча у Криму, археологічний музей «Добранічівська стоянка» на Київщині з павільйоном над пізньопалеолітичним господарсько-побутовим комплексом № 4 з рештками житла з кісток мамонтів, павільйон над пізньопалеолітичним житлом з кісток мамонтів у Межирічі на Черкащині, два легких ангари над скупченням кісток мамонтів у Гінцях на Полтавщині. Музеєфіковане трипільське поселення у печері «Вертеба» у Подільському Придністров'ї, первісне святилище (пізній палеоліт-середньовіччя) Кам'яна Могила в Приазов'ї. В програмі реалізації розбудови заповідника «Хортиця» було проведено рекультивувацію-реконструкцію кількох курганів доби бронзи. Показові також приклади консервації фундаментів давньоруських споруд – Михайлівського собору і Спаської церкви-усипальні у Переяславі-Хмельницькому, палаців на Київському дитинці тощо.

Поки що єдиним археологічним музеєм-скансеном в Україні є музей археології у складі Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», де експонуються пізньопалеолітичний господарсько-побутовий комплекс № 3 з Добранічівки, трипільська гончарна піч із Жванця-Щовб, святилище бронзової доби із с. Степового на Миколаївщині, реконструкція степового кургану, а також ранньослов'янського та киеворуського жител. Під навісами, складними ковпаками знаходяться стели, кам'яні баби, хрести, інші зразки давньої скульптури. Подібні музеї археології

просто неба доцільно робити в інших працюючих в Україні музеях народної архітектури і побуту.

Моделювання історії та культури музейними засобами вимагає розробки нових типів музеїв. Окрім демонстрації давніх об'єктів в археологічних скансенах, варто, використовуючи світовий досвід, створювати експериментальні поселення, археодрами [2]. Їх можна розміщувати у місцях концентрації пам'яток археології, які складно зберегти на місці розкопок, однак природний ландшафт місцевості дозволяє виділяти їх території в природні парки, геолого-археологічні, природно-археологічні заповідники. Поряд доцільно споруджувати реконструкції на експериментальних поселеннях. Як приклад можна навести цікаві реконструкції трипільських жител поблизу відповідних поселень у приватному музеї в Трипіллі «Прадавня Україна-Аратта», археологічному музеї в Ржищеві. При цьому доцільно поєднувати можливості краєзнавства, археології та туризму.

Свою основну суспільну функцію – соціалізацію індивіда через визначення ним як своїх особистих, так і стосовно певних соціальних груп суспільно-історичних координат – об'єкти культурної спадщини виконують у якості або нерухомих пам'яток, розміщених просто неба, або музейних предметів, що зосереджені в спеціальних закладах культури – музеях. У музеї пам'ятки історії та культури перетворюються на основний інструмент для виконання своєї суспільної ролі цим соціальним інститутом.

У зв'язку із цим постає питання про визначення основної соціальної ролі музею. А останньому нині приділяється найпильніша увага. У цьому відношенні з'явилася тенденція розділяти сучасні концепції музею на дві – структурно-функціональну, яка презентує музей як соціальний інститут, що виконує в суспільстві ті або інші функції, і феноменологічну, яка визначає його як феномен культури. Останню іноді також розділяють, окремо виділяючи предметний (з наголосом на особливих властивостях музейного предмета) і семіотичний (при якому музей розуміється як певна комунікаційна система) підходи.

Не заперечуючи істотного значення феноменологічної концепції, вважаємо, однак, що та концепція, яка визначена як структурно-функціональна, ближча до розуміння соціальної ролі музею, у той час як його комунікаційні функції, включаючи й використання особливих властивостей музейних предметів, насамперед служать виконанню музеєм своїх соціальних функцій.

Однак сьогодні не існує єдиного розуміння цих функцій. Звісно, музеєзнавство давно визначило перелік найбільш важливих функцій, виконуваних музеями. Різні фахівці по-різному надають їхній перелік, але щодо основних з них особливих

розбіжностей не спостерігається. Звичайно сходяться на тім, що музей виконує ряд функцій, серед яких у якості визначальних виділяють науково-дослідну, просвітительську, педагогічну, рекреаційну й деякі інші. Усі ці функції, безумовно, мають місце й досить значимі для музею. Однак серед виконуваних функцій все-таки важливо виділити основну, таку, котра визначала б специфіку музею як особливого соціального інституту, що істотно відрізняється від інших соціальних інститутів.

Що стосується суб'єктивної мети відвідувача музею, то вона має синтетичний і навіть синкретичний характер – починаючи від задоволення марної цікавості й закінчуючи освоєнням нових знань. Але усі ці цілі можуть бути досягнуті й в інший, окрім музею, спосіб. Є, однак, така мета, специфічна саме щодо музею (навіть якщо вона й не усвідомлюється), якої не можна досягти (в усякому разі в настільки ж концентрованому вигляді) жодними іншими способами. Наша соціальна пам'ять вимагає відповідних соціальних інститутів, які б забезпечували їй «точки оперття» у вигляді автентичних пам'яток минулого. Сьогодні таким інститутом є музей. Відповідно об'єктивна мета музею – специфічна соціалізація індивіда, сприяння йому в підсвідомому (і, звичайно ж, також й в усвідомленому) визначенні своїх соціальних координат, включення себе як особистості в соціум у його найрізноманітніших зв'язках, визначення відповідно до цього своїх «соціальних ролей» у різних суспільних підсистемах: як представника роду людського в музеях художніх; як учасника певного історичного процесу – в історичних; свого «вміщуючого ландшафту» (Л. Гумільов) у музеях краєзнавчих; етносу – етнографічних, і, нарешті, як креативної особистості, *homo faber* – у науково-технічних.

Чому саме музеї повинні виконувати цю роль? Адже соціалізація індивіда – процес складний і здійснюється через дію різноманітних факторів. Є цілі області суспільної діяльності, які спеціально призначені для соціалізації індивіда (педагогіка, мистецтво й т. ін.). Але музей щодо цього має серйозні переваги, що створюють – саме завдяки матеріальності пам'яток – своєрідний синергетичний ефект. Це наочність, синкретичність і вірогідність. Саме вони роблять вплив з однієї сторони цілеспрямованим, а з іншої – «ненастирливим», «прихованим». Використовуючи реальні об'єкти, музей може не нав'язувати своє ставлення до певних суспільних явищ прямо, а давати відвідувачеві можливість самому дійти певних висновків. А вже задоволення цікавості й допитливості, атмосфера «храму», естетичний фактор – все це лише емоційно підсилює вплив, що його справляє наочне подання інформації у вигляді певним чином цілеспрямовано організованої сукупності реальних предметів –

пам'яток історії та культури (експозиції).

У зв'язку з роллю музеїв торкнемося питання про так звані віртуальні музеї. Сьогодні вони набувають все більшої популярності та розповсюдження і, безумовно, відіграють важливу роль в культурному житті. Однак при оцінці їх ролі і значенні варто мати на увазі, що віртуальний музей насправді не є музеєм у стислому розумінні цього слова, оскільки не оперує достовірними з ціннісної точки зору об'єктами – автентичними предметами певних епохи та культури в їх матеріальному бутті, а лише зображеннями (тобто знаками) останніх [5]. Перевага ж таких музеїв – в доступності. Не виходячи з дому, людина може ознайомитись з експонатами, котрі знаходяться в різних кінцях світу в різних музеях, а часом з ряду причин взагалі мають обмежений доступ. Особливо важливе значення ця обставина має відносно формування історичного контексту, в котрому сприймається об'єкт. Але це – саме ознайомлення, котре в реальних музеях грає лише допоміжну роль, пов'язану зі сприйняттям семантичної інформації. Сприйняття ж у віртуальному просторі інформації ціннісної (аксіологічної) істотно обмежене «нематеріальністю» її об'єкта. Останній в такому разі грає роль або проміжного інформаційного агента, або своєрідного сурогату автентичної пам'ятки.

Однак згадана інформаційна роль віртуального музею є надзвичайно важливою, оскільки сприяє більш широкій популяризації об'єктів культурної спадщини, без якої вони не можуть успішно здійснювати своєї основної соціальної функції.

Взагалі популяризація пам'яток історії та культури є неодмінною складовою заходів з їх використання. У зв'язку з цим слід також зазначити надзвичайно важливу роль засобів масової інформації. Публікації в друкованій пресі, передачі телебачення, сайти Інтернету попередньо ознайомлюють широку громадськість з існуванням тих чи інших об'єктів культурної спадщини, а, вміщуючи цікаву інформацію про них, заохочують до безпосереднього знайомства з цими пам'ятками в туристичних подорожах та відвіданнях музеїв. Тому сприяння популяризації культурної спадщини є обов'язком усіх, хто зацікавлений у її збереженні та використанні.

Посилання

1. Гриффен Л.А. Теоретические основания памятниковедения. – К., 2013. – 80 с.
2. Кепін Д.В. Експонування первісної техніки в музеях просто неба // Актуалізація науково-технічної спадщини в пам'яткоохоронній та музейній діяльності / Під заг. ред. Гриффена Л.О. – К., Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2014. – С. 41–61.
3. Лесик А.В. Охрана и рациональное использование памятников архитектуры. – Львов: Вища шк., 1987. – 128 с.
4. Охорона культурної спадщини. Нормативна база: Збірник документів (3-тє видання, доповнене, перероблене) (авт. – упор.: Пархоменко М.Т., Титова О.М., Рудика Н.М., Левада М.Є.) /

Українське товариство охорони культурної спадщини, Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. – К., 2010. – 580 с.

5. Писаревська Н.В. Реальність віртуальних музеїв // Актуалізація науково-технічної спадщини в пам'яткоохоронній та музейній діяльності / Під заг. ред. Гриффена Л.О. – К., Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2014. – С. 297–292.

6. Прибега Л.В. Основні завдання і напрями пам'яткоохоронної діяльності // Основи пам'яткознавства / Під заг. ред. Гриффена Л.О., Титової О.М. – К., Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. – 380 с.

7. Титова О.М. Коротка характеристика пам'яток археології України // Праці Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. Вип. 17. – К., 2010. – С. 276–277.

Гриффен Л.А., Титова Е.Н. Использование объектов культурного наследия

Рассмотрены теоретические и методические аспекты использования различных видов недвижимых объектов культурного наследия. Определено, что современное утилитарное использование памятника является важным условием его сохранения и проявления историко-культурной содержательности.

Ключевые слова: музеефикация, памятник, достопримечательность, памятниковедение, культурное наследие, реставрация.

Griffen L.O., Tytova O.M. The use of objects of cultural heritage

The theoretical and methodological aspects of the use of different types of immovable objects of cultural heritage are considered. It is indicated that the use of modern utilitarian monuments is an important condition of its preservation and manifestation of historical and cultural richness of content.

Key words: museification, monument, sight, heritology, monumentology, cultural heritage, restoration.

30.03.2015 p.

УДК 725(477)

В.В. Вечерський

ПІДСУМКИ ВИВЧЕННЯ АРХІТЕКТУРИ УКРАЇНИ ДОБИ ГЕТЬМАНЩИНИ

Стаття присвячена підсумкам наукових досліджень архітектури України XVII – XVIII ст., здійснених протягом останнього століття. З'ясовано основні характеристики як архітектурного процесу, що відбувався в межах всієї території України, так і відповідних артефактів – об'єктів архітектурної та містобудівної спадщини.

Ключові слова: історія архітектури, архітектурна спадщина, доба Гетьманщини.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю формування історії вітчизняної архітектури та пам'яткознавства на сучасних методологічних засадах. Згідно з ними вивчаються всі явища і процеси відповідної доби в межах сучасної території держави, незалежно від етнічного, конфесійного чи